

Boekbespreking
Endry van Velzen

Like Bijlsma en Jochem Groenland
**De tussenmaat. Een handboek voor het
collectieve woongebouw**
Amsterdam (SUN) 2006

De tussenmaat
Een handboek
voor het collectieve
woongebouw

The Intermediate Size
A handbook for
collective dwellings

Like Bijlsma
Jochem Groenland

SUN

Tussen stedelijke ontwikkeling, architectuur en opleiding

Onlangs verscheen *De tussenmaat. Een handboek voor het collectieve woongebouw*. Like Bijlsma en Jochem Groenland doen in dit zeer sympathieke en veelzijdige boek verslag van een onderzoek van de mogelijkheden en betekenis van het collectieve woongebouw in de huidige praktijk van stadsontwikkeling. Naast enkele programmatische teksten en een catalogus van precedentes bevat het boek ontwerpstudies die in prachtige tekeningen zijn uitgewerkt. Het zwaartepunt van de ontwerpstudies ligt op het niveau van de typologie en de bewerking daarvan bij de stedenbouwkundige inpassing.

Op het eerste gezicht lijkt deze publicatie zich te voegen in de traditie van de 'Delftse' handboeken op het vlak van de woningbouw, hoewel het onderzoek van Bijlsma en Groenland niet aan de Technische Universiteit Delft is verricht. Het boek doet bijvoorbeeld denken aan handboeken als de *Atlas van het Hollandse bouwblok* van S. Komossa e.a. (Hilversum: Thoth, 2002) of het *Zakboek voor de woonomgeving* van W. Wilms Floet en E. Gramsbergen (Rotterdam: 010, 2001). Beide studies bewegen zich, net als *De tussenmaat*, op het raakvlak van architectuur en stedenbouw. In de *Atlas* wordt een stedenbouwkundige invalshoek gehanteerd en ligt het accent op het niveau van de verkaveling. In het *Zakboek* wordt de omgekeerde weg bewandeld: vanuit een architectonische invalshoek ligt het bij de bouwstenen van de stad. De werkwijze is in beide studies echter gelijk. Op basis van enkele beredeneerde criteria wordt een reeks precedentes op een rij gezet. Primair staat de presentatie van 'objectieve' kennis. De betekenis van die kennis voor het ontwerp (of voor het ontwerponderwijs) wordt niet verder uitgewerkt, waardoor die kennis nogal 'onschuldig' en vrijblijvend overkomt.

Precies op dit punt is in *De tussenmaat* een andere werkwijze gehanteerd. In plaats van louter

voorbeelden te geven, hebben de auteurs gekozen voor een programmatische aanpak, waarin ontwerpstudies, precedentes en beschouwingen elkaar aanvullen en versterken. Wat een dergelijke brede agenda interessant maakt, is dat verschillende praktijken met elkaar in verband worden gebracht: stedelijke ontwikkeling, architectuur en opleiding. De aangeboden kennis is opeens niet langer 'onschuldig', maar draagt bij aan de positiebepaling van de auteurs en krijgt betekenis als pleidooi voor een tendens. Daarmee verlaten de auteurs het kabbelende vaarwater van de 'Delftse' handboeken en koersen zij aan op een nieuwe horizon. Op deze avontuurlijke tocht moeten wel enkele lastige klippen worden omzeild.

Stedelijke ontwikkeling

De eerste praktijk waar het boek zich op richt, is die van de stedelijke ontwikkeling. Deze wordt tegenwoordig sterk beïnvloed door projectinitiatieven van private partijen. Dat geldt zeker voor binnenstedelijke opgaven. De tussenmaat, dat wil zeggen het collectieve woongebouw, krijgt van de auteurs een kritische rol toebedeeld in deze praktijk. 'Wat is de betekenis van de tussenmaat voor de huidige gebouwde omgeving in Nederland? De korrel kan enerzijds worden ingezet als bouwsteen om de ontwikkeling of transformatie van een gebied op een architectonische manier te sturen. Anderzijds kan hij een alternatief bieden voor het stedenbouwkundig vocabulaire en de stedenbouwkundige ordeningspatronen. Ook kan hij typologische variatie verschaffen in de Nederlandse homogene woonomgeving. Ten slotte biedt de tussenmaat een kritisch alternatief dat kan inspelen op de verschuivende betekenis van de openbare ruimte.' (p. 77)

'What are the implications of the intermediate size in today's Dutch built-up environment? The nucleus can serve as a stepping-stone towards the architectural development or transformation of an

area, and also provide an alternative to the vocabulary of urban planning and planned patterns of urban organisation. At the same time, it can allow typological variation to emerge in this country's homogeneous housing environment. Finally, it provides a critical alternative that can respond to current shifts in the meaning of public space.'

Hoewel het ontegenzeggelijk waar is dat projectvoorstellen het vehikel zijn van (binnen)stedelijke ontwikkeling, is het de vraag of deze voorstellen die ontwikkeling 'op een architectonische manier' kunnen sturen, zoals de auteurs suggereren. Projectvoorstellen spelen meestal een rol in een 'onderhandelingsstedenbouw', waarin bouwmassa, programma en exploitatie op elkaar worden afgestemd in een iteratief proces tussen publieke en private partijen. Binnen zo'n proces moet de architectuur, opgevat als een eigenstandige discipline, zo min mogelijk 'weerstand' bieden. Zij is bij voorkeur amorf en kneedbaar, zodat de onderhandelingsruimte voor de verschillende partijen zo groot mogelijk is. Vaak resulteert dit proces al in een hoofdopzet voor de bebouwing, zonder dat de architectonische inzet expliciet is gemaakt. De architectuur is dan indifferent, een beeld dat later wordt toegevoegd. Deze praktijk staat op gespannen voet met de opvatting van architectuur die in *De tussenmaat* wordt voorgesteld. Juist de architectuuropvatting is in deze publicatie opvallend.

Architectuur

De tweede praktijk waarin het boek zich mengt, is die van de architectuur. Zowel de gekozen precedenten als de ontwerpstudies maken deel uit van een zorgvuldig afgebakend, maar rijk architectonisch universum. Deze 'strengere' discipline is markant en ongebruikelijk in de Nederlandse context van vormloosheid en dienstbaarheid.

'Wij stellen dat de permanentie van het woongebouw van de tussenmaat architectonisch tot uit-

drukking komt in de distributie van ruimtes, de vormgeving van volume en gevels, en de relatie tot de openbaarheid. Wat betreft de ruimtedistributie sluiten we ons aan bij Rossi's begrip "distributieve indifferentie", dat wil zeggen dat gebruiks- en ontsluitingsruimten naar believen kunnen worden ingedeeld; de structuur van de gebouwen is generiek, maar in architectonisch opzicht zijn ze specifiek: de hoogste architectonische precisie maakt de hoogste distributieve vrijheid en, in algemene zin, de grootst mogelijke functionele vrijheid mogelijk. De architectuur van de tussenmaat wordt gekenmerkt door generieke monumentaliteit – een uitdrukingsloze, abstracte vorm van monumentaliteit die zich conformeert aan stedelijke regels. Hier sluiten we aan bij de abstracte zienswijze van Holl en Grassi en laten we de iconografische benadering van Rossi achter ons.' (p. 41).

Deze positiebepaling heeft inmiddels ook enkele aanknopingspunten in de maatschappelijke actualiteit. Denk bijvoorbeeld aan de discussies over flexibiliteit, duurzaamheid en stedelijkheid, die iemand als Frank Bijdendijk, directeur van een grote woningcorporatie, gebracht hebben tot de formulering van het denkbeeld van 'solids': grote, karaktervolle cascogebouwen voor wonen en werken. De ontwerpstudies in *De tussenmaat* leiden stuk voor stuk tot intrigerende architectonische voorstellen, die een voorbeeld van zo'n 'solid' zouden kunnen zijn. Deze prachtige ontwerpen zijn echter nogal terughoudend gepresenteerd. Hoe zijn ze in elkaar gezet? Hoe 'werken' ze? Wat voor woningen en werkplaatsen leveren ze op? Doordat de auteurs vooral ingaan op de stedenbouwkundige toepassing ligt de nadruk op de mogelijke instrumentaliteit van de ontwerpen en blijven de intrinsieke kwaliteiten wat onderbelicht. Dat is jammer, want door de architectonische voorstellen heen schemert een sterke opvatting over architectonische compositie en ontwerptheorie, die echter nergens expliciet wordt gemaakt. Nu is dat in de praktijk van het bouwen vaak niet nodig of

zelfs ongewenst, maar voor de praktijk van een opleiding in de architectuur zou dat juist wel wenselijk zijn.

Opleiding

De derde praktijk waarin dit boek zal functioneren is immers de opleiding. Handboeken als *De tussenmaat* zijn handige naslagwerken, maar het zou zonde zijn als het gebruik van het boek daartoe beperkt zou blijven. Ook de architectonische positie, zoals uitgewerkt in de keuze van precedenten en in de ontwerpvoorstellen, is de moeite van het bestuderen waard, ondanks het impliciete theoretische kader. Op dit punt kan een andere recente publicatie van dezelfde uitgever wellicht aanvullend zijn. *The Metope and the Triglyph. Nine lectures in Architecture* van Antonio Monestiroli¹ is een verzameling kristalheldere uiteenzettingen over architectuur, die tezamen een theoretisch kader vormen waarin verschillende aspecten van architectuur een plaats krijgen. Monestiroli's centrale stelling is dat er alleen binnen de klassieke ervaring (a-historisch opgevat, dus inclusief de moderne beweging) een theorie bestaat waarbinnen ontwerpers kunnen werken zonder iedere keer op een persoonlijk standpunt terug te hoeven vallen.

'Dit theoretisch bouwwerk is gebaseerd op drie grote hoofdstukken van de architectuur: de relatie tussen architectuur en stad en het vraagstuk van de gebouwtypologie, het vraagstuk van de constructie, en de regels van de taal. We kunnen zeggen dat de klassieke architectuurtheorie zich bezighoudt met de overgang van stad naar type, van type naar constructie en van constructie naar vorm.' (*The Metope and the Triglyph*, p. 8)

Tijdens de presentatie van *De tussenmaat* lieten de auteurs een reeks tekeningen zien, die niet in het boek is opgenomen. Zo werden de voorstellen en de precedenten, op eenzelfde wijze getekend, samengebracht op overzichtsborden per type. Het

was verrassend hoe deze typologische reeksen *De tussenmaat* als *architectonische* studie deden oplichten. Deze reeksen zouden de opmaat kunnen zijn voor de uitwerking van een theoretisch kader bij de gekozen architectonische positie. Maar dat kan natuurlijk ook in een eventuele vervolgstudie.